

RECENSIES

band onderhield met groeperingen ter linkerzijde van de SDAP. Het betreft daarbij in de eerste plaats de kleine SDP, die in 1909 door afsplitsing uit de grote partij was voortgekomen, de partij van Wijnkoop, die in de opeenvolgende vormen van linkse samenwerking een drijvende kracht geweest blijkt te zijn. Voorts ontmoeten we in dit kader behalve de vakbondsmannen van het NAS en daarmee verwante organisaties ook de Sociaal-anarchistische actie, waarin de oude Domela Nieuwenhuis nog een belangrijke rol speelde, de Internationale anti-militaristische vereniging, die ook al van 1904 dateerde, voorts het Revolutionair-socialistisch verbond bestaande uit dissidente SDAP-ers, dat zich in 1915 onder de leiding van H. Roland Holst stelde en vervolgens in de SDP opging en de in 1918 opgerichte Socialistische partij van de oud-NAS-secretaris H. Kolthek, die in genoemd jaar evenals de SDP in de Tweede Kamer wist door te dringen. Op enige afstand bleef de Bond van christen-socialisten staan, waarin de predikanten Bart de Ligt, J.W. Kruyt en anderen optraden en uit wier kring in het bijzonder de actie voor individuele dienstweigering werd gepropageerd.

Er zijn twee hoofdperioden in de geschiedenis van deze samenwerking, de eerste loopt van 1914 tot 1916, toen de actie onder auspiciën van het Agitatiecomité der samenwerkende arbeidersverenigingen plaatsvond, de tweede van 1916 tot 1919, toen het Revolutionair-socialistisch comité tegen de oorlog en zijn gevolgen opereerde. Aan de jaren voorafgaande aan 1914 wordt in de inleiding enige aandacht besteed. Het is niet juist dat de marxistische intellectuelen in de SDAP 'tegen het opheffen van de staking' in 1903 waren geweest (11). Ook is H. Roland Holst niet in 1912 uit de SDAP getreden in verband met de verwickelingen rond de zeeliedenstaking, maar reeds na het Leeuwarder partijcongres van 1910 (14).

Organisatorisch waren de banden tussen de samenwerkende verenigingen niet bijzonder hecht, maar zonder twijfel is er van hun actie in de oorlogsjaren wel enige invloed uitgegaan. Vooral op het punt van de levensmiddelen voorziening deed het RSC in 1917, toen in de hoofdstad woelige demonstraties plaatsvonden, van zich spreken. In hetzelfde jaar viel ook de opmerkelijke electorale samenwerking van SDP en Bond van christen-socialisten bij de kamerverkiezingen in verband met de grondwetsherziening. Ook over de gebeurtenissen van november 1918 wordt in een apart hoofdstuk wel wat wetenswaardigs meegedeeld. Twijfelachtig lijkt mij echter de lezing dat Troelstra zijn Rotterdams optreden op 11 november begon, 'aangezet' door de steun van het RSC aan de SDAP-eisen (117). Ook de rol van Oudegeest op dat tijdstip wordt mijns inziens verkeerd belicht (115). Het 'inbreken' bij de in SDAP en NVV belichaamde moderne beweging is aan SAV en RSC gedurende de gehele oorlogsperiode in feite slechts incidenteel gelukt. Opmerkelijk zijn de lofprijzingen uit de anarcho-syndicalistische hoek over de kwaliteiten van het leiderschap van de SDP-er Wijnkoop die tot tweemaal toe gesignaleerd worden (78 en 121).

Enkele kleine onjuistheden in deze studie mogen nog vermeld worden. Niet het SDAP-kamerlid G.W. Sannes, maar diens broer H.W.J. Sannes is bedoeld op bladzijde 43, Kamiel Huysmans was geen voorzitter, maar secretaris van het Internationaal socialistisch bureau (51). H. Kolthek wordt tweemaal ten onrechte oud-voorzitter van het NAS genoemd (56 en 102), ook Cornelissen is daarvan geen voorzitter geweest (103).

A.F. Meilink

R.N.J. Kamerling, *De N. V. Oliefabrieken Insulinde in Nederlands-Indië. Bedrijfsvoering in het onbekende* (Franeker: T. Wever, 1982, 368 blz., f49,50, ISBN 90 6135 326 2).

Deze handelsuitgave van een dissertatie gaat over de opkomst en het verval van een concern, dat tijdens en na de eerste wereldoorlog in zes jaar uitgroeide tot de grootste industriële onderneming in Indië om in de twee jaar daarna volledig ineen te storten.

Veel tijd om dingen weg te gooien, had men zo niet. Het bedrijfsarchief is ongeschonden bewaard gebleven. Men zou kunnen zeggen, dat Kamerling het zo wel gemakkelijk had: een korte periode en een compleet archief. Maar hij heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt en een voorbeeldige bedrijfsgeschiedenis afgeleverd, waarin interne en externe factoren op zinvolle wijze met elkaar in verband gebracht zijn.

Daar is allereerst de opzet van het boek. Het begint met een schets van de economische ontwikkeling van Nederlands-Indië na 1914. Hoofdthema is de actieve industrialisatiepolitiek, die door het gouvernement noodgedwongen gevoerd werd omdat allerlei importen wegvielen. Dan volgt een hoofdstuk over de olie-, margarine-, en zeepindustrie in de geïndustrialiseerde wereld en de rol van de Indische kopra-olie in dit verband.

De kopra werd een steeds belangrijker grondstof voor de Europese zeep- en margarinefabrieken. Zij werd verscheept en voornamelijk in Duitsland tot olie geperst. Met het uitbreken van de oorlog stagneerde de uitvoer en in 1915 werd kopra tot relatieve contrabande verklaard. Toen was alleen nog export naar Japan en vooral de Verenigde Staten mogelijk. Hier was een grote vraag naar kopra-olie mede omdat het glycerine-gehalte zo hoog was. Deze stof werd gebruikt bij de vervaardiging van bommen. Het persen ging nu in Indië zelf plaatsvinden in moderne fabrieken. In totaal kwamen er zo'n dertig. De olie werd met een aangepast vrachtschip of een tanker naar de VS vervoerd. Na de oorlog zakte deze markt voor kopra-olie wat in maar de vraag naar kopra bleef hoog, ondermeer omdat de Duitse fabrieken weer gingen draaien. Er ontstond een concurrentieslag om de kopra. De winstmarges op de kopra-olie verdwenen en de Indische oliefabrieken van Jurgens en van andere concerns werden gesloten. Slechts één bedrijf bleef schijnbaar onbekommerd produceren: De N.V. Oliefabrieken Insulinde.

Zo zijn al meteen de kaders gesteld, waarbinnen het drama van de OFI zich heeft afgespeeld. Ze zullen degenen, die de recente kamerenquête gevolgd hebben, bekend voorkomen. Enerzijds is er een instortende markt, terwijl aan de andere kant, in het raam van een stimuleringspolitiek, ruime kredieten beschikbaar waren. Alleen kwamen ze daar niet van de overheid maar van de Nederlandsch Indische Handelsbank, die er uiteindelijk f 17 miljoen bij is ingeschoten.

Binnen deze lijnen wordt geanalyseerd hoe het nu precies mis is gegaan en wat daar de belangrijkste oorzaken van waren. Dat gebeurt zeer vakkundig. De auteur, zelf accountant, confronteert de door het bedrijf gepubliceerde en gehanteerde cijfers met de in het archief aanwezige financiële gegevens. Dan blijkt, dat er een groot gemis aan inzicht bestond in de factoren die de kostprijs bepaalden en dat de voorraadwaardering veel te wensen overliet. Al in 1919 was de olieproductie niet rendabel meer maar dit werd versluierd door verkeerd berekende voorraad winsten. Bovendien vond er geen winstreservering plaats. De winst werd volledig gebruikt om dividenden te verschaffen aan de aandeelhouders, die de gelden fournerden om de door de NIHB verschaft kredieten af te lossen.

Het debacle wordt door Kamerling in de eerste plaats toegeschreven aan interne bedrijfs-economische factoren. Het is onvoorstelbaar wat er allemaal fout ging. Zo leidde een grenzeloos optimisme er toe, dat men tegen veel te hoge prijzen kopra inkocht, terwijl men tevens verzuimde om een vaste klantenkring op te bouwen. Als hoofdschuldige wordt ir. Damme aangewezen, die het later als hoofd-directeur van de PTT heel wat beter zou doen. Hij moest in 1919 de plotseling overleden B. Streefland opvolgen, die na 1913 uitgaande van een ouderwets fabriekje van aardnotenolie een multinational met acht moderne fa-

RECENSIES

brieken uit de grond had gestampt. Ook Streefland ontbrak het met zijn expansiedrift aan realiteitszin maar Damme had het ongeluk, dat zijn optreden ongeveer samenviel met de omslag in de markt. Beide heren handelden grotendeels op eigen initiatief, de in het verre Amsterdam residentie directie en raad van commissarissen hadden hun tegenwoordigers, zoals ze genoemd werden, nauwelijks in de hand. Het was voor hen inderdaad bedrijfsvoering in het onbekende. Ook dat was een belangrijke oorzaak van de ondergang van het bedrijf.

De beschrijving van Kamerling is in een aantal opzichten uiterst actueel en het boek vormt ook een treffende ondersteuning voor zijn vierde stelling, dat het vak bedrijfsge-schiedenis geïncorporeerd dient te zijn in de opleiding van iedere bedrijfseconoom. Ze kunnen er veel van leren.

P. Kooij

G. J. van Oenen, ed., *Staat en klassen in het interbellum. De arbeidersbeweging in een periode van aanpassing en ordening in Nederland 1918-1940* (Mededelingen van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen XXVIII, 2 dln.; Amsterdam: Centrale Drukkerij Universiteit van Amsterdam, 1982, 689 blz., f25,—).

Dit werk is een publikatie in de Mededelingenreeks van de subfaculteit der algemene politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Als redacteur tekent G.J. van Oenen, die ook het onderzoek van de desbetreffende doctoraalgroep sinds 1975 heeft gecoördineerd. Deze heeft zelf ook enige van de in totaal tien hoofdstukken geschreven of daaraan meegewerkt. Door het betrekkelijk grote aantal auteurs draagt het werk geen uniform karakter en er zijn ook duidelijk zwakkere en betere gedeelten te onderscheiden. Over het geheel heeft men zich verdiept in beschikbare literatuur als boeken, brochures, tijdschriftartikelen enz. uit en over de periode van het interbellum (zie de bibliografie 656-689). Soms is er wel wat veel gevaren op het kompas van bepaalde overzichtswerken, zonder dat er afgedaald is tot meer primaire bronnen (in hoofdstuk IX is echter wel gebruik gemaakt van de *Handelingen der Staten-Generaal*). Waar het hier een jarenlang lopend onderzoeksproject betreft, moet men wel zeggen dat dit een manco is, hetgeen het best aan de hand van enkele voorbeelden kan worden geïllustreerd.

Dat de landbouw en de boerenstand tijdens het interbellum nog een andere plaats in de Nederlandse samenleving innamen dan thans, is uit verschillende bijdragen wel op te maken. De invloed die de landbouwlobby in de liberale Vrijheidsbond wist uit te oefenen komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren. Aan de organisaties van de boeren en aan de problemen van de landbouwcrisis der jaren dertig wordt aandacht besteed in de hoofdstukken III, VI en VIII. Toch is er geen echt detailonderzoek verricht naar de wijze waarop een vroege crisismaatregel als de Tarwewet van 1931 nu precies tot stand kwam en welke uitwerkingen hij had. De naam van de op dit punt invloedrijke regeringscommissaris S.L. Louwes van Groningse komaf zoekt men vergeefs, wel wordt het communistische standpunt in dezen met behulp van enkele brochures en artikelen nogal uitvoerig behandeld (561 vlg.), maar het sociaal-democratische onvoldoende: de SDAP-fractie in de Tweede Kamer heeft er geen 'steun' aan verleend bij de stemming, zoals de auteurs zeggen, maar op drie leden na, die de agrarische overwegingen lieten prevaleren, zich tegen verklaard (Van Hulst, e.a., *Het roode vaandel*, 196).

De socialistische arbeidersbeweging wordt vooral in de hoofdstukken II, VII en IX in be-